

DE TERVURENLAAN

BRUSSELS
HOOFDSTEDELIJK
GEWEST

De collectie
BRUSSEL, STAD VAN KUNST EN GESCHIEDENIS

Adviescomité

Christine Denayer, Dienst Monumenten en Landschappen
Ode Goossens, Dienst Monumenten en Landschappen
Brigitte Vander Bruggen, Dienst Monumenten en Landschappen
Pascale Ingelaere, Dienst Monumenten en Landschappen
Marc Gierst, graficus

Auteur

Clémy Temmerman
Licentiate Kunstgeschiedenis en Archeologie U.C.L.
Voorzitster van de "Cercle d'Histoire, d'Archéologie et d'Architecture des Woluwe"

Dankbetuigingen

De auteur dankt de volgende personen en instellingen die haar hebben geholpen bij de realisatie van deze uitgave : de heren Pierre Willems de Laddersous en Thierry d'Huart die haar inzage hebben gegeven in de archieven van Victor Besme; de heren F. Borgniet en J. Henry die haar hun rijke verzameling postkaarten ter beschikking hebben gesteld; het gemeentebestuur van Sint-Pieters-Woluwe voor het mogen consulteren van de gemeentelijke archieven; mevrouw Ghislaine Chabeau-Poels die haar heeft bijgestaan in het verwerken van het documentatiemateriaal.

ILLUSTRATIES

b = boven; m = midden; o = onder; l = links; r = rechts; a = achtergrond

Archieven P. Willems de Laddersous en d'Huart : 2 (b), 6-7 (b), 8 (o); Archief van het Koninklijk Paleis - Plannen van de Civiele Lijst : 27 (m); Verzameling "Cercle d'Histoire, d'Archéologie et d'Architecture des Woluwe" : 7 (o,l), 10 (o), 18 (o,l), 20 (b & m), 25 (b,l); Verzameling Fernand Borgniet : 5, 6 (o,l), 6 (o,r), 7 (o,r), 8 (b), 11 (b), 13 (o), 14 (m), 16 (o), 18 (b,r & m), 24 (m & o,l), 25 (m & o); Verzameling Jacques Henry : 10 (b), 11 (o), 12 (b & o), 13 (o), 14 (o), 15, 16 (b), 18 (o,l), 20 (o), 21 (b,l), 22 (b,r), 26 (o & b), 28 (b), 30 (b), 31 (b & m); Fonds du Patrimoine : 8 (m), 22 (m); K.I.K.P. (© IRPA-KIK Brussel) : 30 (o); K.M.K.G., Sectie Folklore : 4; Sint-Lukasarchief, Brussel : 21 (b,l; b,r; o), 22 (b,l); Marcel Vanhulst, Région de Bruxelles Capitale : 1, 19 (b), 22 (o), 23, 27 (o), 29 (b), 32 en omslagfoto.

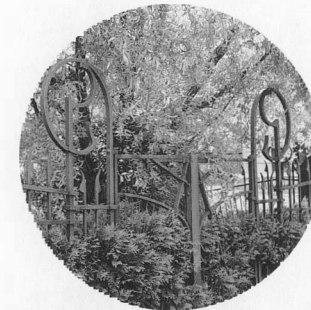
INLICHTINGEN

De Tervurenlaan wordt doorkruist door de tramlijnen 39 en 44 die vertrekken vanaf het Montgomeryplein
– Tram 44 rijdt tot aan het Museum voor Midden-Afrika in Tervuren –

Bus 42 kruist de Tervurenlaan ter hoogte van de Woluwelaan

BRUSSEL, STAD VAN KUNST EN GESCHIEDENIS

DE TERVURENLAAN

HET ONTSTAAN VAN EEN PRESTIGIEUZE LAAN	2
Een koninklijke weg, afgewisseld met groene oases	12
Enkele cijfers over een onderneming van een nooit geziene omvang	15
Waar statige herenhuizen en pittoreske uitspanningen zij aan zij staan	19
EEN PAREL VAN HET BRUSSELSE NATUURPATRIMONIUM : HET PARK VAN WOLUWE	28

HET ONTSTAAN VAN EEN PRESTIGIEUZE LAAN

In de inleiding van zijn werk over Leopold II, de tweede koning der Belgen, schreef Louis de Lichtervelde: "Om er zeker van te zijn dat zijn naam in de herinnering van de mensen zal voortleven, heeft een krachtdadige vorst twee keuzes: oorlog voeren of monumenten oprichten".

Leopold II koos zoals bekend voor de tweede mogelijkheid. Een groot deel van zijn leven en werken was gewijd aan de verfraaiing van het Belgische gebouwenpatrimonium. Vooral Brussel was als hoofdstad zijn favoriete actierrein. Talrijke bouwwerken getuigen vandaag nog van deze urbanistische gedrevenheid die zijn weerga niet kent in de moderne geschiedenis. Een van de meest prestigieuze realisaties van Leopold II is ongetwijfeld de Tervurenlaan. Reeds in 1863 had de jonge prins plannen voor de aanleg van een "laan die het oude oefenveld van Brussel (d. i. de huidige esplanade van het Jubelpark) moet verbinden met de gemeente Tervuren", zoals blijkt uit een brief die Léon

De Bruyn, minister van landbouw, industrie en openbare werken, meer dan dertig jaar later (26 november 1894) schreef aan de gouverneur van de provincie Brabant, met het verzoek om financiële steun om dit project eindelijk te voltooien. Leopold II was onmiskenbaar bezield met een visionaire geest op het gebied van stedebouw, maar hij kon daarbij ook rekenen op een aantal medewerkers van een even uitzonderlijk kaliber als hijzelf. Een van hen was Victor Besme, inspecteur van openbare werken voor de Brusselse buitenwijken.

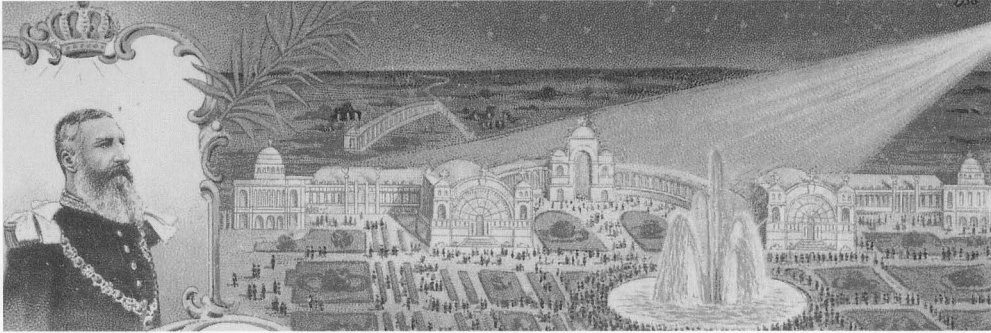
In 1866 ontwierp hij een plan voor de ontwikkeling van Brussel, waarvan de profetische vooruitziendheid vandaag nog onze verbazing wekt. In dit plan waren Brussel-stad en de omliggende gemeenten door een net van wegen tot één groot urbanistisch geheel verenigd, een voorafbeelding van de hedendaagse situatie. De brede visie van Besme, die als ingenieur meer dan veertig jaar (1860-1903) actief was en door sommigen op een lijn

Victor Besme (1834-1904),
Inspecteur-generaal van Openbare
Werken voor de Brusselse buitenwijken

Zicht vanaf de esplanade
van het Jubelpark in de richting
van het Montgomeryplantsoen.

Het oude militaire oefenveld op de vlakte van Linthout was de lokatie voor de wereldtentoonstelling die voor 1895 gepland was, maar twee jaar uitgesteld werd om de aanleg mogelijk te maken van het dubbele tentoonstellingsterrein, verbonden door de Tervurenlaan die men in de schaduw op de achtergrond kan vermoeden.

wordt geplaatst met Haussmann, blijkt ook uit zijn stedenbouwkundige opvattingen: "Er zijn geen dorpen meer, alleen nog groeiende steden die onderling en met de stad Brussel verbonden moeten worden om één grote hoofdstad te creëren die met grootsheid en regelmaat ontwikkeld moet worden zoals passend is voor een agglomeratie van die omvang die in zekere zin symbool staat voor het land" (1860).

Dit grootse project zou nochtans pas in de jaren 1890 worden gerealiseerd. In die periode droegen meerdere factoren bij tot de uitvoering van de enorme werken voor de aanleg van een brede laan tussen het Jubelpark en het kasteel van Tervuren. De wereldtentoonstelling van 1897 lijkt een en ander in een stroomversnelling te hebben gebracht. Om de grote mogelijkheden en gevarieerde rijkdommen van Kongo aan de buitenwereld te tonen vatte Leopold II het plan op om de tentoonstelling over twee verschillende terreinen te spreiden: een deel in het Jubelpark en een ander deel, meer bepaald alles wat met Afrika te maken had, in Tervuren. De koning had trouwens al in 1894 de wens uitgedrukt om een museum over Kongo op te richten en bezat een eigen verzameling voorwerpen die zijn agenten voor hem hadden meegebracht. De aanleg van een verbindingsweg tussen beide tentoonstellings-terreinen drong zich dus als vanzelfsprekend op.

De gemeenten over wiens grondgebied de nieuwe weg zou lopen, lijken van meet af aan het belang van dit urbanistisch project voor hun toekomstige ontwikkeling te hebben ingezien. Reeds in december 1893 uitte de gemeenteraad van Sint-Pieters-Woluwe, toen nog een dorp met slechts 2.170 inwoners,

met groot enthousiasme zijn goedkeuring voor "dit mooie project dat de ontwikkeling van Sint-Pieters-Woluwe ten goede zal komen".

Een opmerkelijk detail: in 1893 sprak men over een "Jubelparklaan", die ontworpen zou zijn door architect Gédéon Bordiau, terwijl een jaar later alleen nog Victor Besme als ontwerper wordt genoemd. Hoe dan ook, vanaf 1895 sprak men nog uitsluitend over de Tervurenlaan.

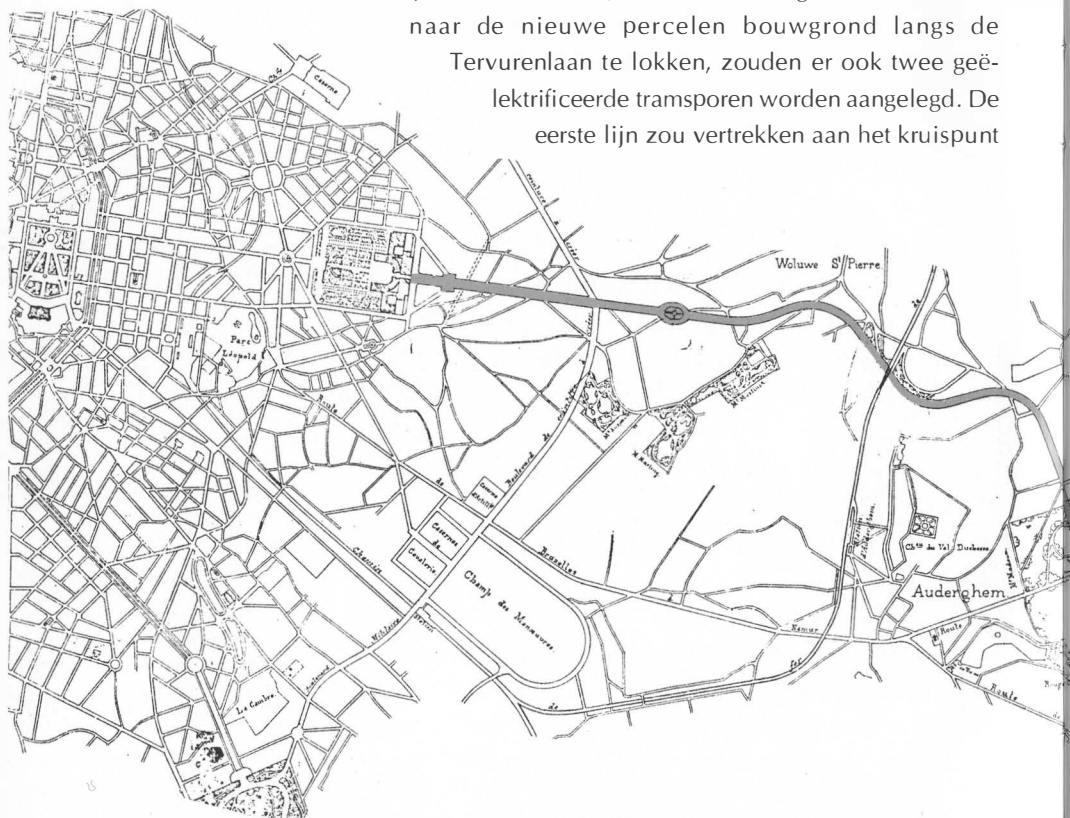
De industrieel Edmond Parmentier werd als aannemer van de werken aangesteld. Het traject werd in zes secties onderverdeeld. Op 14 september 1894 stuurde Parmentier een voorontwerp aan minister Léon De Bruyn. De geplande laan zou 60 meter breed zijn, verdeeld over twee geplaveide rijbanen en twee voetpaden, zoals in het eerste gedeelte van de Louizalaan. Het vertrekpunt van de weg aan het Jubelpark zou aangegeven worden door een halfcirkelvormig plein van 260 meter breed op 120 meter diep, aan de achterkant van het Jubelpark. De bestaande wegen zouden met de nieuwe laan worden verbonden, maar het plan voorzag ook nieuwe wegen die erop zouden aansluiten, zoals de toekomstige "ringlaan" (de latere Brand Whitlocklaan).

Daar voorbij, met andere woorden voorbij het huidige Montgomeryplein, zou de laan volgens dezelfde inrichting doorlopen, maar de voetpaden zouden door grasperken van de rijweg worden gescheiden, volgens het model van het tweede deel van de Louizalaan. Gelet op het reliëf van het tracé en de

Het dorp van Sint-Pieters-Woluwe vanop de hoogten van het Woluwepark. In de verte zien we de twee kerken van Sint-Lambrechts-Woluwe (links) en Sint-Pieters-Woluwe (rechts).

natuurlijke hindernissen, zoals de Woluwebeek in Sint-Pieters-Woluwe, moesten er ook een aantal kunstwerken worden gebouwd. De kruising met de spoorlijn Brussel-Tervuren en de weg naar Oudergem (de latere Vorstlaan) waren twee andere knelpunten. Ten slotte, met de bedoeling om investeerders naar de nieuwe percelen bouwgrond langs de Tervurenlaan te lokken, zouden er ook twee geëlektrificeerde tramsporen worden aangelegd. De eerste lijn zou vertrekken aan het kruispunt

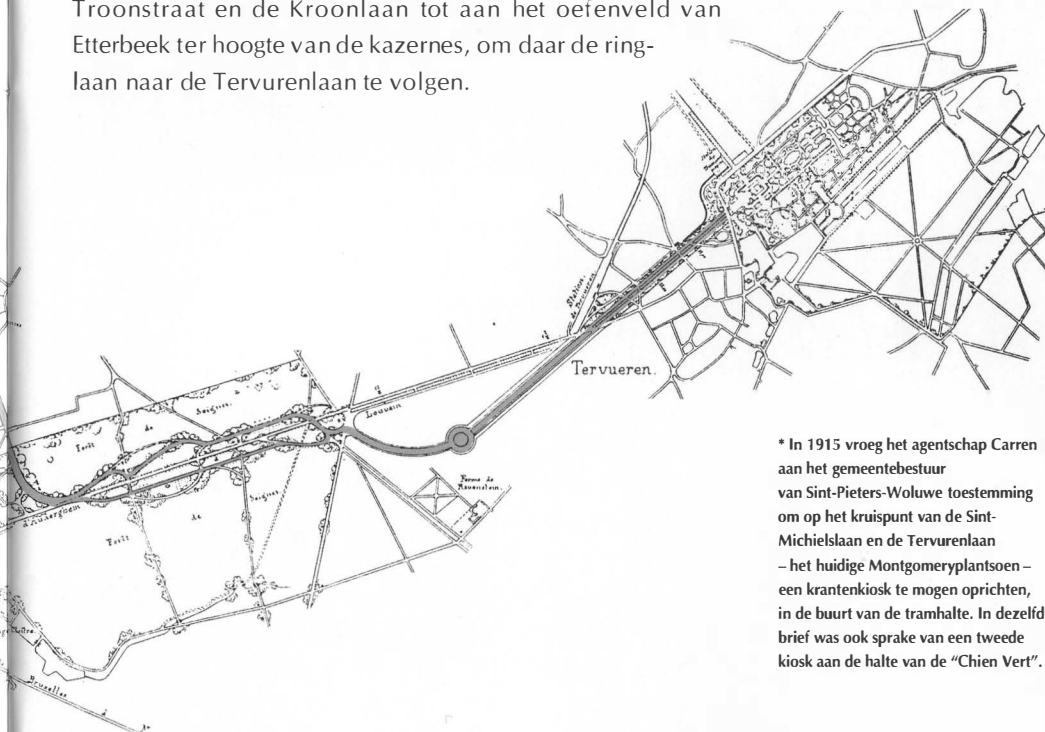
Het begin van de Tervurenlaan. Links de IJzerlaan, oorspronkelijk de Germanenlaan.

Het kruispunt tussen de Tervurenlaan en de ringlaan, het latere Sint-Michielsplantsoen die onlangs tot het Montgomeryplantsoen werd herdoopt.*

van de Leuvenseweg en de IJzerkruisstraat, en langs de Kunstlaan of de Regentlaan via de Jozef II-straat naar de nieuwe oostelijke wijken rijden. Daar zou de tram langs het Jubelpark op de Tervurenlaan uitkomen en zo verder rijden tot aan het Koninklijk Park. De tweede lijn zou vertrekken aan de Naamse Poort en een traject volgen langs de Marsveldstraat, de Troonstraat en de Kroonlaan tot aan het oefenveld van Etterbeek ter hoogte van de kazernes, om daar de ringlaan naar de Tervurenlaan te volgen.

Het Woluwpark is aangelegd op een golvend terrein en vertoont hoogteverschillen van 30 meter.

Zicht op de majestueuze dreef die het einde van de Tervurenlaan vormt.

"Laan die het Jubelpark verbindt met het park van Tervuren. 8 december 1894". Getekend: Victor Besme. Op verzoek van Leopold II werd het tracé gewijzigd en werd de rotonde op de kruising van de laan met de ringlaan zowat 50 meter opgeschoven in de richting van Sint-Pieters-Woluwe.

* In 1915 vroeg het agentschap Carren aan het gemeentebestuur van Sint-Pieters-Woluwe toestemming om op het kruispunt van de Sint-Michielslaan en de Tervurenlaan – het huidige Montgomeryplantsoen – een krantenkiosk te mogen oprichten, in de buurt van de tramhalte. In dezelfde brief was ook sprake van een tweede kiosk aan de halte van de "Chien Vert".

De Tervurenlaan en het Prins Jean de Merodeplantsoen met de rij bijna intacte huizen gebouwd tussen 1909 en 1911 door de architecten d'Ons en Neyrinck.

Behalve de twee rijwegen en de twee voetpaden, zouden er in het eerste deel van de laan centraal ook een fietspad van 3 meter breed en een bestrate weg van 12 meter worden aangelegd.

Op het kruispunt met de ringlaan zou een rotonde komen met in het midden een grasperk van 10 meter en twee massieven aanplantingen van 13 meter breed.

Voorbij de rotonde zou de laan bovendien een centrale zone omvatten, bestaande uit een voetpad, een ruiterspad, een fietspad en de bedding voor de dubbele tramlijn.

Hieronder :

Het Woluwepark, aangelegd in Engelse landschapsstijl, omvat ongeveer vijf hectaren vijvers, waarvan de grootste, die licht gekromd is, een doorsnee heeft van 1100 meter.

Rechter pagina :

Op uitdrukkelijk verzoek van Leopold II reed de tram links van de laan (in de richting van Tervuren), de vijvers en het park strekken zich rechts uit wanneer men naar Woluwe afdaald.

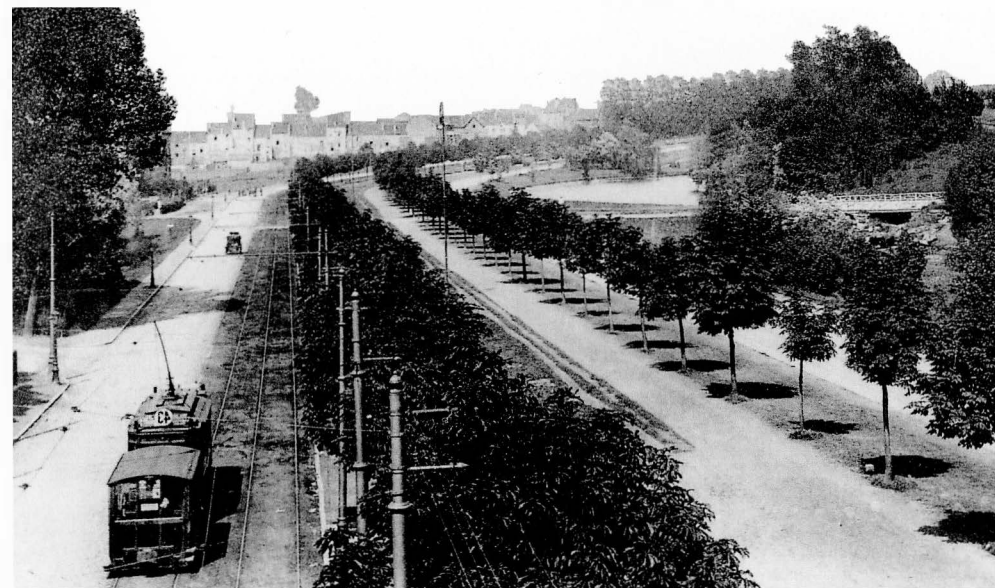
In de omgeving van Tervuren, midden in het Zoniënwoud, was ook nog een ruiterspad en een wandelweg voor voetgangers gepland.

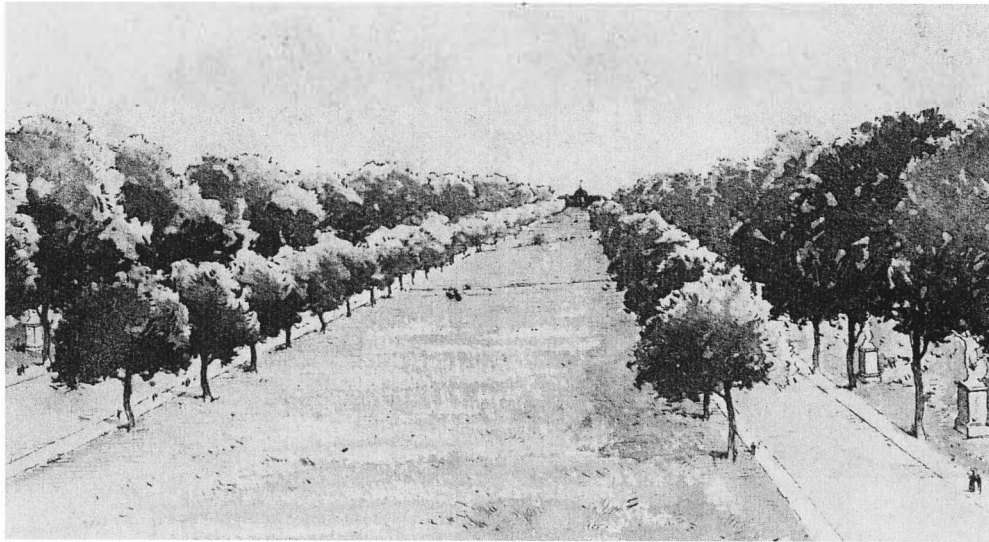
Een van de belangrijkste kunstwerken op het tracé van de nieuwe laan was ongetwijfeld de overwelfing van de Woluwe en de aanleg van vijvers in het gelijknamige park. Hier kwam heel wat

bij kijken : dijken, oeververstevingen, betonnen en gietijzeren waterleidingen voor de watertoevoer en -afvoer, drie bruggetjes voor de overgang van de Woluwe en vijf kleppen om het waterdebiet te regelen. Bovendien werd een nieuwe bedding voor de beek gegraven. Het oorspronkelijke Woluwedal werd door deze werken omgevormd tot een prachtig landschapspark, getekend door architect Lainé, waarin de ingreep van de mens in de natuur sterk voelbaar is. Toch gaf men zich heel wat moeite om, in de geest van het urbanisme van die tijd, architectuur en natuur met elkaar te verzoenen.

Aan het Leopold II-plantsoen stond een hotel voor reizigers, "Le Belvédère", dat "gemeubelde kamers met of zonder pension" aanbood, zoals op de zijgevel geschilderd staat. Het bevond zich ongeveer tegenover het Stoclet-herenhuis. Het wachthuisje dateert van omstreeks 1912 en is het laatste exemplaar van zijn soort langs de Tervurenlaan. Het werd onlangs gerestaureerd door de Maatschappij voor Intercommunale Vervoer van Brussel.

Aquarel met een perspectief van de Tervurenlaan in de zesde sectie. Achteraan zien we het profiel van het koloniaal museum. De opdracht luidt: "Aan de heer Ch. Lagasse de Locht, hoofdingenieur, directeur van Bruggen en Wegen. Eerbewijs van de auteur, L. V. Swaelmen, 20 januari 97".

EEN KONINKLIJKE WEG, AFGEWISSELD MET GROENE OASES

Behalve het Woluwepark zou de laan over zijn hele lengte met bomenrijen worden beplant. De bomen zouden op 9 meter van elkaar staan en moesten ongeveer 5 meter hoog zijn ("minstens 4,80 m"). Als mogelijke soorten vermeldde het bestek Amerikaanse eik, olm, plataan, esdoorn, paardekastanje en Italiaanse populier.

Leopold II zou er echter eens te meer anders over beslissen. In een van zijn aantekeningenboekjes noteerde Victor Besme dat de koning, toen hij in juli 1896 de werken bezocht, "een duidelijke voorkeur voor de kastanjabomen" liet blijken.

In november van hetzelfde jaar vermeldde de directie van Bruggen en Wegen in een brief aan minister Léon De Bruyn de beslissing van de koning om langs de Tervurenlaan alleen kastanjes aan te planten, van Brussel tot Tervuren. Leopold II was van oordeel dat de kastanjabomen met hun witte bloemen meer aanzien en eenheid aan de laan zouden geven dan een afwisseling van verschillende soorten. Een uitzondering werd gemaakt voor de beuken van het Zoniënwoud.

De verfraaiing van de laan ging tot in details zoals het straatmeubilair dat, behalve een element van comfort, ook een bijkomende attractie moest vormen voor een laan die in de eerste

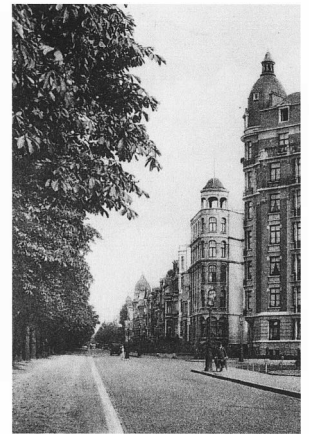
Het begin van de Tervurenlaan, aan de huidige IJzerlaan.

plaats als 'koninklijke weg' opgevat was. Het bestek beschreef uitvoerig de straatlantaarns en rustbanken die langs de laan geplaatst moesten worden. De lantaarns zouden van hetzelfde type zijn als die langs de lanen van de kleine ring rond Brussel, met een gietijzeren lantaarnpaal van 250 kilo en een ronde koperen lantaarn. De zitbanken uit gietijzer en hout zouden op twee hardstenen sokkels rusten en waren van hetzelfde model als die van de Brugmannlaan.

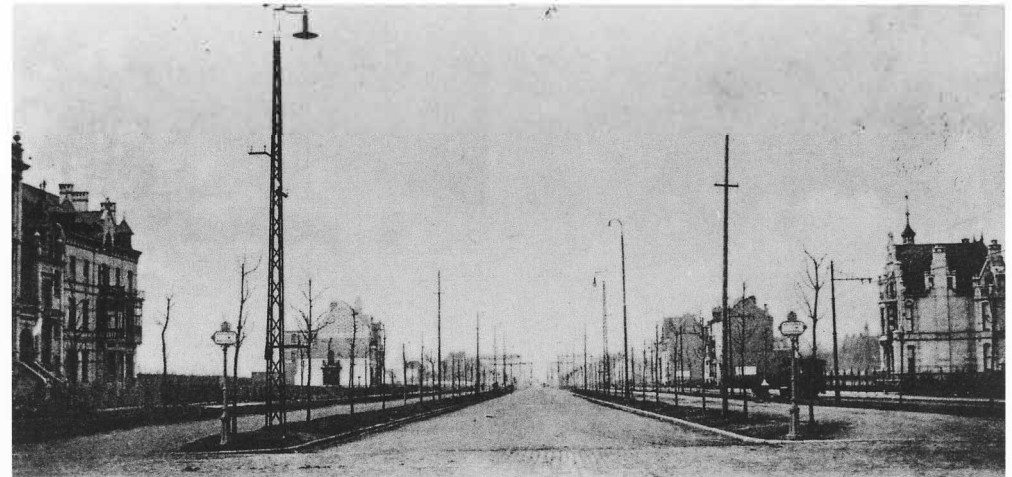
Bij een aandachtige lezing van het lijvige bestek staat men verbaasd over de uitgebreide technische kennis van Victor Besme, die voor elk onderdeel van de uitvoering steeds duidelijk aangeeft welke materialen moeten worden gebruikt. Zo moest het beton worden samengesteld uit één volume los Portlandcement voor vier volumes Rijn-, Maas- of Waalzand en acht volumes gewassen Rijngrind.

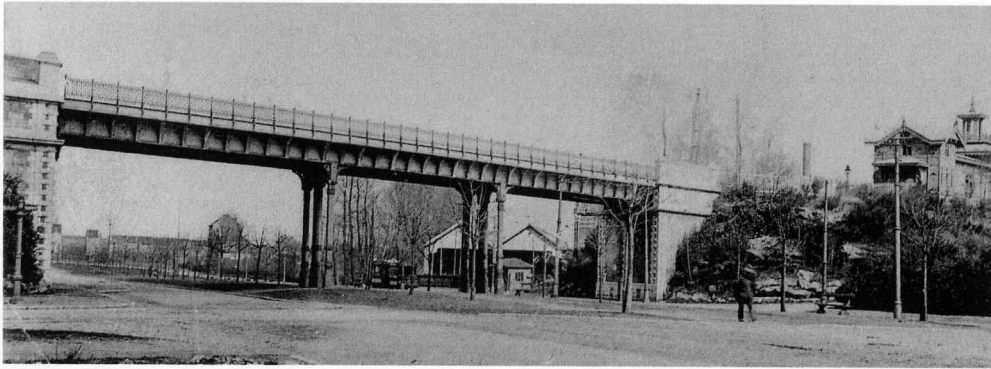
Als cement gebruikte men cement van Belgische oorsprong, type kunstmatig Portland met trage harding, die niet meer dan 3% magnesium mocht bevatten en vier maanden vóór gebruik moest zijn vervaardigd. Ten slotte was de aannemer verplicht de werken uit te voeren met zo weinig mogelijk hinder voor het verkeer op de wegen die door de nieuwe laan werden doorsneden. Ook het spoorverkeer mocht niet worden gestoord. Van hun kant zouden de spoorwegen een viaduct bouwen om de spoorlijn Brussel-Tervuren bij de oversteek van de Woluwe te verhogen

Op de hoek van het J. de Merodeplantsoen staat een zeer mooi appartementsgebouw, "Boduognat" genoemd, in een wijk waarvan de straatnamen bijna allemaal geïnspireerd zijn op onze Gallische voorouders.

De laan in haar prille begintijd: de lantaarns verheffen zich als schildwachten, hier en daar tekent zich een herenhuis af. De bomen vallen nauwelijks op, al moet hun hoogte op het ogenblik van hun aanplanting om en bij de vijf meter hebben bedragen.

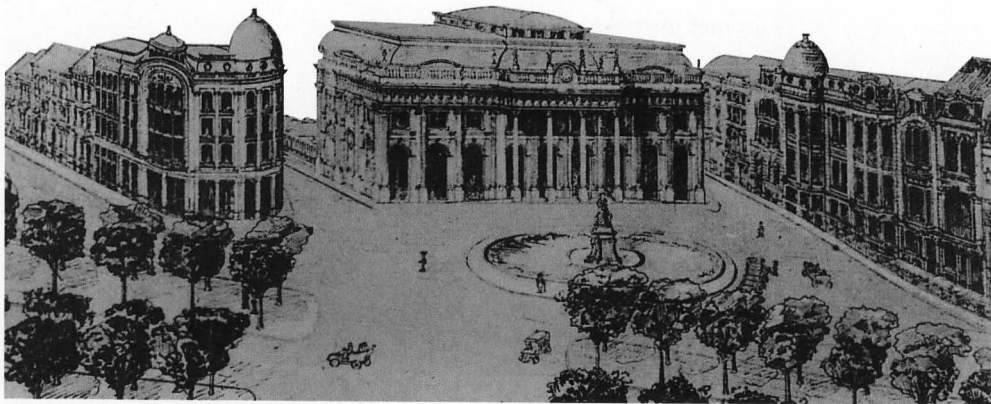

De spoorwegbrug op de lijn Brussel-Tervuren, afgebroken in 1972 na de opheffing van de lijn. Net voorbij de brug bemerkt men de tramstelplaats, tegenwoordig museum van het Brussels Openbaar Vervoer. Rechts, ter hoogte van de brug, is het mooie houten station zichtbaar.

Herdenkingsmedaille voor de opening van de Tervurenlaan en de tramlijn naar Tervuren op 23 mei 1897.

en daarbij een doorgang van minstens 25 meter breed laten voor de Tervurenlaan.

De voorlopige oplevering van de werken gebeurde voor elke sectie afzonderlijk. De definitieve oplevering vond een jaar later plaats. In die tussenperiode moest de aannemer instaan voor het onderhoud.

Het bestek eindigde met een zeer belangrijke mededeling : de werken moesten volledig voltooid zijn op 1 mei 1897. Niets te vroeg voor de wereldtentoonstelling die nauwelijks drie weken later van start zou gaan, op 23 mei 1897.

De totale uitgaven die met de werken gepaard gingen, zijn niet precies te berekenen ondanks de vele gegevens die bekend zijn uit zowel openbare als privé-archieven. Sommige cijfers geven wel een idee van de kostprijs.

ENKELE CIJFERS OVER EEN ONDERNEMING VAN EEN NOOIT GEZIENE OMVANG

Zo blijkt Edmond Parmentier inderdaad een subsidie van 1,5 miljoen frank te hebben ontvangen, verdeeld als volgt : een krediet van 1 miljoen frank ingeschreven op de buitengewone rijksbegroting, een subsidie van 400.000 frank van de provincie Brabant (in tien jaarlijkse schijven) en 100.000 frank afkomstig van de verkoop van domaniale bomen, die men moest vellen in de vierde sectie waar de gronden aan de Belgische Staat toebehoorden. De overeenkomst bepaalde tevens dat Parmentier de onteigeningskosten voor de eerste vier secties, een oppervlakte van bijna 122 hectaren, voor zijn rekening zou nemen. In ruil kon hij vrij beschikken over de resterende stukken grond. Voorts wist hij een concessie van 50 jaar te bedingen voor de exploitatie van een buurttramlijn die het Sint-Joostplein zou verbinden met het park van Tervuren. Ook Leopold II droeg zijn steentje bij om de uitgaven te dekken, meer bepaald door de schenking van gronden met een totale oppervlakte van 20 hectaren en 52 aren, die hij had aangekocht voor 230.000 frank. De twee laatste secties van de Tervurenlaan - van het Vierarmenkruispunt tot het park van Tervuren -, die op staatskosten werden aangelegd, liepen hiermee over gronden die door de koning waren afgestaan of die reeds eigendom waren van de Belgische Staat. Ten slotte trok de administratie van Bruggen en Wegen bedragen uit voor een totaal van 2.853.252 frank. Omgerekend komt dit overeen met zo'n 560 miljoen in huidige franken.

De verschillende kredieten afkomstig van de openbare besturen werden niet altijd met evenveel enthousiasme goedgekeurd.

De provincie Brabant en de gemeenten Etterbeek, Sint-Pieters-Woluwe en Oudergem werkten vlot mee, omdat zij van een rechtstreekse verbinding met de hoofdstad aanzienlijke economische voordelen verwachtten. In het parlement daarentegen was er heel wat tegenkanting.

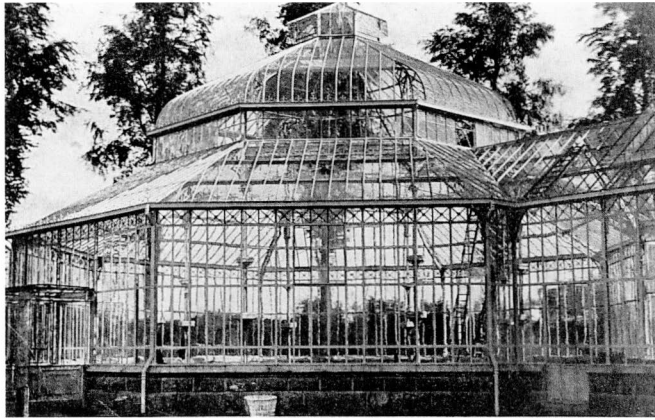
Het project van Leopold II werd er koeltjes ontvangen en minister Léon De Bruyn moest al zijn overredingskracht gebruiken om een krediet van een miljoen frank goedgekeurd te krijgen. Bij de stemming in de centrale commissie waren er drie

In 1877 begon de Banque de Belgique voor rekening van de Belgische Staat met de aanleg van de spoorlijn Brussel-Tervuren. Het vak Oudergem-Sint-Pieters-Woluwe was klaar in mei 1882, het vak Woluwe-Tervuren in september van hetzelfde jaar. Vijftien jaar later liet Leopold II het tracé van dit vak wijzigen om de spoorlijn voorbij het park en het museum van Tervuren te laten lopen. In 1929 droeg de NMBS zijn exploitatierechten voor de lijn Brussel (Leopoldswijk)-Tervuren over aan de "Société Générale des Chemins de Fer économiques", die werd opgevolgd door de "Compagnie Générale d'Entreprises Electriques et Industrielles" (Electrabel). Op 20 december 1930 werd de "Maatschappij voor de elektrische trein van Brussel naar Tervuren" opgericht, die de stoomtreinen zou vervangen door een dienst van snellere elektrische treinen. De maatschappij stopte de exploitatie van de lijn op 1 januari 1959. De laatste trein verliet het station Leopoldswijk op 31 december 1958 om 21.50 u en kwam in Tervuren aan om 22.15 u. De NMBS hield de lijn nochtans in gebruik voor goederenvervoer tot in 1970. Vandaag is de oude spoorlijn omgevormd tot wandelweg. De spoorwegbrug werd in 1972 afgebroken.

Linkerpagina :

Het Jubelparkstation : niet uitgevoerd project, al illustreert het goed de weerslag van de laan op de ontwikkeling van de Brusselse voorsteden. Het station zou worden gebouwd op de plaats die nu door het Jean de Merodeplantsoen wordt ingenomen, de huizen van Neyrinck en Ours (rechts) kan men al duidelijk herkennen.

De serre lijkt een kleinere uitvoering van de serres van Laken.

stemmen voor bij drie onthoudingen. Tijdens het algemeen kamerdebat kwam er hulp uit een onverwachte hoek. Emile Vandervelde, boegbeeld van het Belgisch socialisme, voerde aan dat de onderneming een groot aantal banen zou scheppen en dus in het voordeel was van de arbeidersklasse. Dat argument gaf de doorslag en

het krediet werd goedgekeurd met 82 ja-stemmen tegen 29 neen-stemmen bij 2 onthoudingen.

Behalve de overheid moest ook Edmond Parmentier heel wat geld in het project investeren. Een globale schatting komt in de buurt van 4 miljoen frank (in geld van 1895), wat neerkomt met zo'n 780 miljoen vandaag. Daartegenover stonden ontvangsten voor bijna 2,3 miljoen frank, of zo'n 450 miljoen in huidige franken. De onteigeningen in de eerste vier secties kostten hem bijna 900.000 frank (180 miljoen in onze huidige

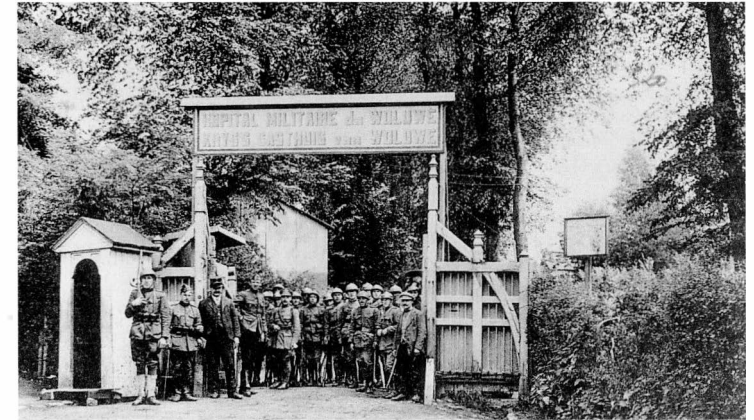
Het "Noorse chalet" van Edmond Parmentier, volledig in hout gebouwd.

munten) voor een oppervlakte van 122 hectaren. In ruil mocht de concessiehouder vrij beschikken over de stukken grond die overschoten. Op die manier kon hij meer dan 60 hectaren verkopen voor een bedrag van 785.000 frank (bijna 154 miljoen in huidige franken), zodat de balans tussen uitgaven en inkomsten bijna in evenwicht was.

Parmentier hield er ook een eigendom aan over op de kruising van de toekomstige Woluwelaan met de Tervurenlaan, tegenover de Mellaertsvijvers. Hij liet er een opvallend huis bouwen, volledig in hout, dat al snel de naam kreeg van "Noors chalet". Architect en oorsprong zijn onbekend. Gewoonlijk neemt men echter aan dat Parmentier dit huis ergens op een tentoonstelling kocht en het vervolgens naar Sint-Pieters-Woluwe heeft laten overbrengen.

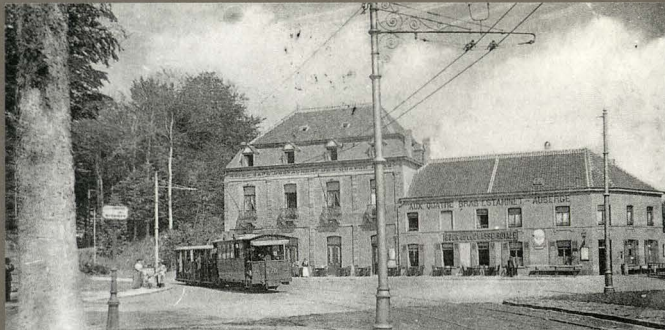
Verder liet hij op dit eigendom nog enkele bijgebouwen in neogotische stijl bouwen en een prachtige serre die, op kleinere schaal weliswaar, doet denken aan de serres van Laken. De industrieel zou maar weinig genieten van dit mooie domein. Hij verbleef er niet voor 1907 en overleed op 27 januari 1910. Tijdens de Eerste Wereldoorlog richtte gravin Jean de Mérode het domein in als revalidatiecentrum voor oorlogsinvaliden. Door de bouw van een aantal houten paviljoenen konden er ongeveer 250 personen worden opgevangen. Na de oorlog werd het domein Parmentier door het Ministerie van Oorlog omgebouwd tot Militair Ziekenhuis van Woluwe, waar 350 invaliden onderdak kregen en een aangepaste beroepsopleiding konden volgen. Dit ziekenhuis functioneerde tot in 1925. Een paar jaar later werd het domein ter beschikking gesteld van de openluchtklassen van Eerwaarde Heer Froidure, die er tot op vandaag verblijven.

Ingang van het oude domein van Edmond Parmentier, omgevormd tot revalidatiecentrum voor oorlogsinvaliden. De verminkte soldaten konden diverse beroepsopleidingen volgen: kleermaker, schoenmaker, mecaniciens, monteur, smid, tekenaar, beeldhouwer, horlogemaker, landmeter, bontbewerker, boekbinder, typist, ...

Het Café Saint-Pierre,
Tervurenlaan 212.

"Les Quatre Bras", vandaag ontsierd door een banaal kantoorgebouw, was vroeger een indrukwekkend hotel-restaurant; in feite waren het twee verschillende zaken waar de bezoekers konden kiezen uit een waaier aan gerechten.

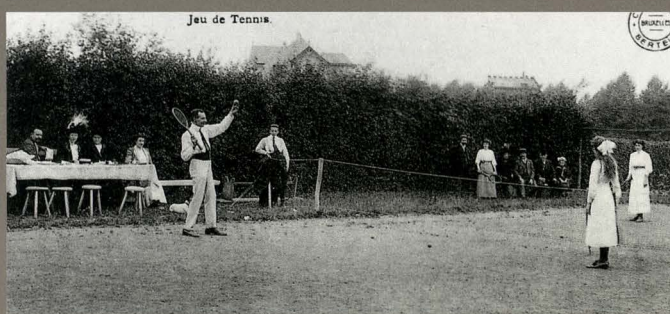

Het restaurant "Aux Trois Couleurs" lokte de wandelaars met een terras aan de Tervurenlaan, vanwaar men een uitstekend zicht had op de voorbijkomende ruiters en rijtuigen. Achteraan was er een grote tuin waar men de dagschotel kon

verorberen terwijl de kinderen zich konden vermaken met een ritje op de rug van een ezel, de attractie van dit restaurant. Een ander, minder bekend aspect van de "Trois Couleurs": het tennisveld.

Les Trois Couleurs - Au
Ecos des Ances

Jeu de Tennis.

WAAR STATIGE HERENHUIZEN EN PITTORRESKE UITSPANNINGEN ZIJ AAN ZIJ STAAN

De bouwgronden langs de nieuwe Tervurenlaan gingen vlot van de hand. De kopers behoorden voor het merendeel tot de burgerij in haar diverse sociale schakeringen. Luxueuze herenhuisen wisselden er af met meer bescheiden woonhuizen.

In meerdere gevallen werden drie tot zeven percelen gekocht door dezelfde investeerder, die er nadien evenveel huizen op liet bouwen. Behalve woningen kwamen er ook herbergen langs de laan, meer bepaald op het grondgebied van Sint-Pieters-Woluwe. Bekende namen, die nog lang in het collectieve geheugen bleven voortleven, waren "Le Chien Vert" en "Les Trois Couleurs", "Le Château Vert", "La Laiterie du Val Saint-Pierre", "A la Cascade", "A la Belle Vue du Parc", zonder de "Etangs Mellaerts" te vergeten. In Tervuren was er nog het café-restaurant "Quatre Bras", geflankeerd door de gelijknamige herberg.

Op gebied van woningbouw heeft de Tervurenlaan, op uitzondering van Paul Hankar, geen architecten van formaat aange-

Boven de ingang van het moderne gebouw op het nr 300 van de Tervurenlaan bevindt zich een metalen plaat met het silhouet van een hond. Het is de windwijzer van het café-restaurant "Le Chien Vert", zo genoemd naar een bronzen beeldhouwwerk van J. B. Van Heffen dat in 1905, samen met anderen, in het Woluwepark tegenover het restaurant waren tentoongesteld (nu in het Jubelpark).

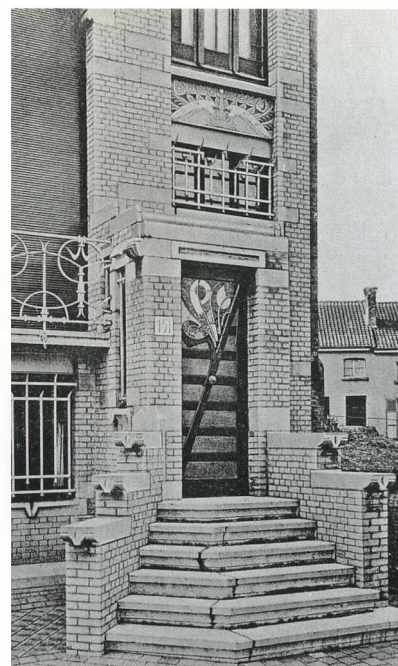

Kanovaren op de Mellaertsvijvers.

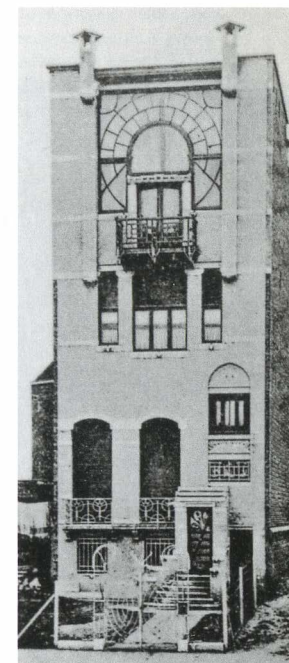
Van alle cafés en restaurants die vroeger over de Tervurenlaan verspreid lagen, bestaat alleen nog de "Etangs Mellaerts". Door de recente modernisering heeft het helaas veel van zijn vroegere charme verloren. Op de vijvers kan men nog altijd kanovaren, net als in het begin van deze eeuw.

Een huis met imposante allures nabij de vijvers, dat sinds lang in vergetelheid is geraakt.

Paul Hankar bouwde op nr 151 voor schilder L. Bartholomé een huis en atelier die los van elkaar stonden. De twee gebouwen zijn helaas in alle stilte gesloopt, zoals zoveel anderen. Deze foto, verschenen in een Duits architectuurtijdschrift, toont een detail van de mooie Art Nouveau-deur van deze woning uit 1898.

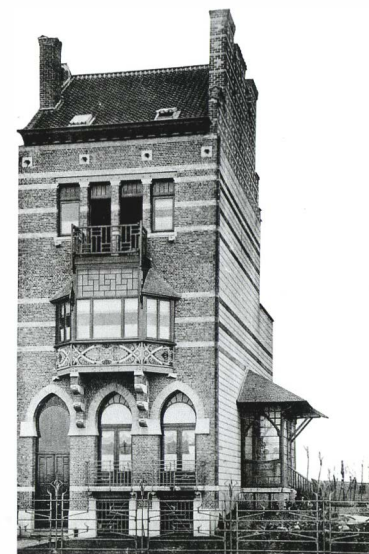
Hieronder:
Nog een ander huis van Hankar voor Bartholomé, gesloopt omstreeks 1970, op nr 249. Tevoren werd het vergroot met een aanbouw in dezelfde stijl aan de rechterkant van de benedenverdieping. Het hekwerk is bewaard gebleven en elders in Brussel opnieuw gebruikt.

trokken. Dit neemt niet weg dat de laan een interessante staalkaart biedt van de uitlopende bouwstijlen die vanaf de eeuwwisseling in ons land in zwang waren. We vinden er zowel neostijlen die verwijzen naar de gotiek, de renaissance en het Franse classicisme, als eclectisme, Art Nouveau en Jugendstil, tot en met Bauhaus.

Paul Hankar, die ook het meubilair en de decoratie ontwierp voor de koloniale tentoonstelling in Tervuren, is de architect van minstens twee huizen in de laan, gebouwd in opdracht van schilder L. Bartholomé. Een ervan had op het balkon van de bovenste verdieping een vensterdeur in hoefijzervorm, zoals we die ook aantreffen in het huis Ciamberlani, een andere kunstenaarswoning. De twee huizen zijn helaas verdwenen, maar een ander ontwerp van Hankar is bewaard gebleven in het hekwerk rond het terras van een café dicht bij het huidige Montgomeryplein (nr 137).

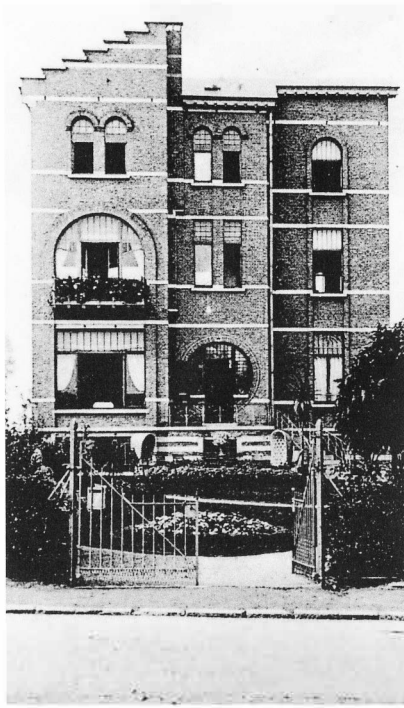
Paul Hamesse, leerling van Hankar en voorstander van een soberdere en meer functionele architectuur, ontwierp

Het sobere huis dat architect Paul Hamesse in 1906 ontwierp voor luitenant de Lannoy was een subtiele synthese tussen de erfenis van de Art Nouveau en de nieuwe inzichten van de Weense school (nr 120 Tervurenlaan).

TONY EUL
ARCHITECTE
BRUXELLES,
Avenue de Tervuren 127

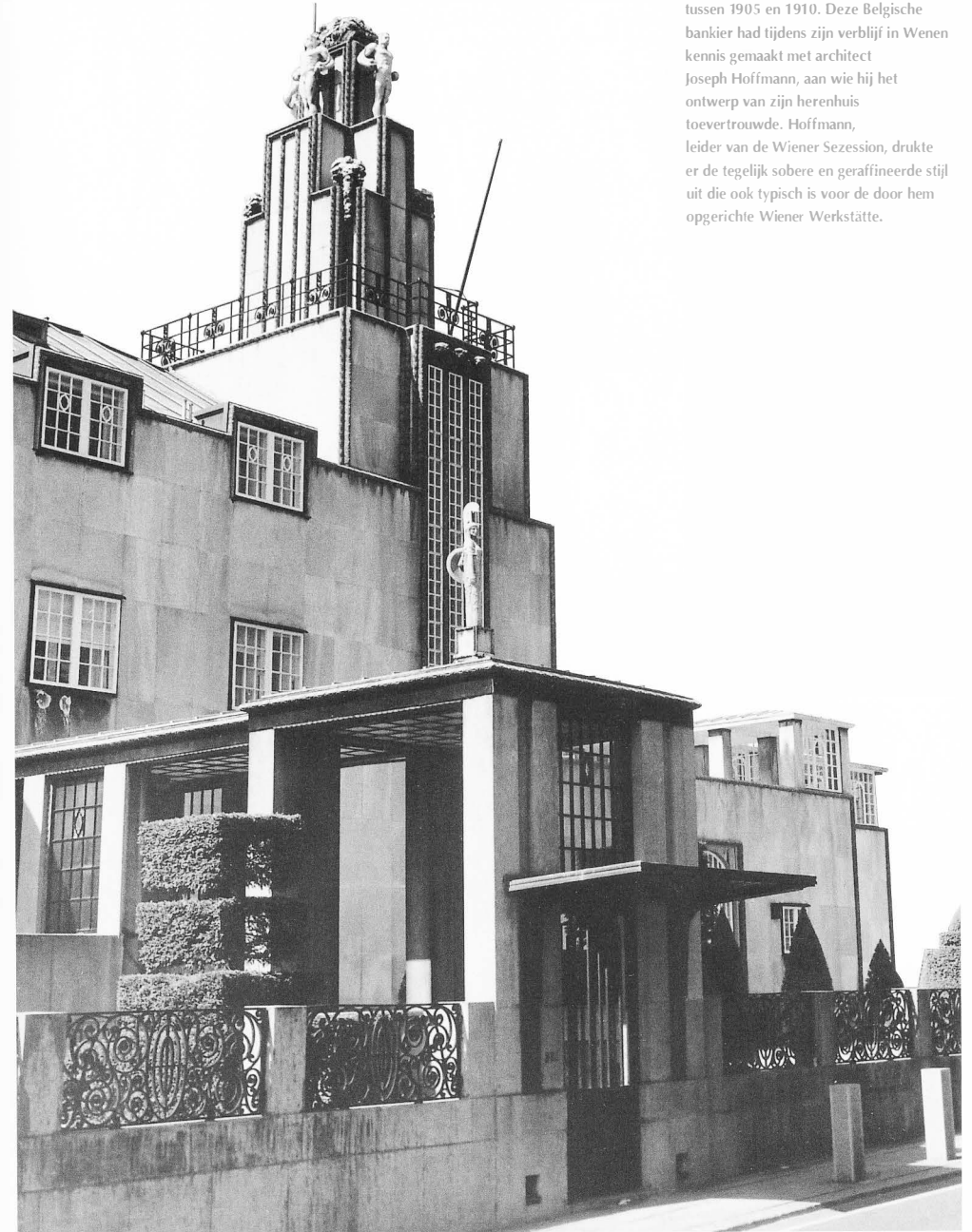
De "Villa Medicis" (nr 346 Tervurenlaan). Ook verdwenen, deze charmante woning in de geest van de Art Nouveau met een tikkeltje extravagantie, hoewel getemperd door de eenvoudige bakstenen gevel.

een woning voor een officier waarvan de ogenschijnlijke eenvoud tegengesproken wordt door het grote verfijning in de details (nr 120).

Andere huizen dragen de namen van minder bekende architecten, die echter blij hebben gegeven van een opmerkelijke creativiteit.

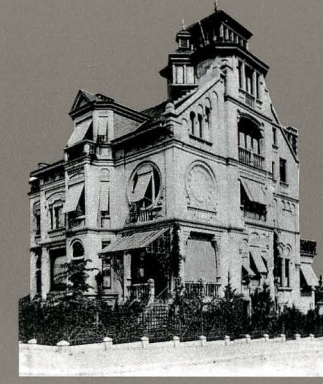
We noemen Jules Barbier (nr 28), Jean-Baptiste Dewin (nr 68), Tony Eul (nrs 235-241), Léon Goovaerts (nr 210), Hubert Marcq (nr 185, 189), d'Ours en Neyrinck (nrs 27, 29, 31, 33), Albert Roosenboom (nr 212) en Arthur Verhelle (nr 15, 60).

Alle huizen aan de Tervurenlaan worden echter overschaduwd door het buitengewone 'paleis' dat bankier Adolphe Stoclet in 1905 liet oprichten aan de huidige Leopold II-square. De plannen werden ontworpen door de Oostenrijkse architect Joseph Hoffmann, één van de grote figuren van de Wiener Sezession en stichter van de befaamde Wiener Werkstätten. Met het herenhuis Stoclet begon in Brussel, hoofdstad van de Art Nouveau, het nieuwe architecturaal tijdperk van het functioneel esthetisme.

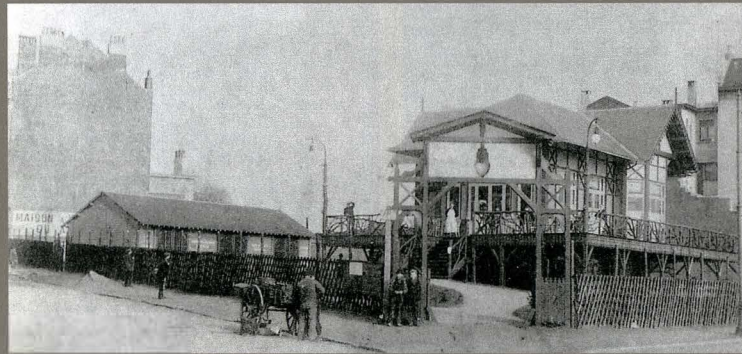

Het zogenaamde Stoclet-paleis (nr 279-281), de privé-woning van Adolphe Stoclet, gebouwd tussen 1905 en 1910. Deze Belgische bankier had tijdens zijn verblijf in Wenen kennis gemaakt met architect Joseph Hoffmann, aan wie hij het ontwerp van zijn herenhuis toevertrouwde. Hoffmann, leider van de Wiener Sezession, drukte er de tegelijk sobere en geraffineerde stijl uit die ook typisch is voor de door hem opgerichte Wiener Werkstätte.

Twee woningen, nrs 239 en 241, waarvan de voorgevel bekleed is met wit geëmailleerde baksteen. Gebouwd door Tony Eul in 1899.

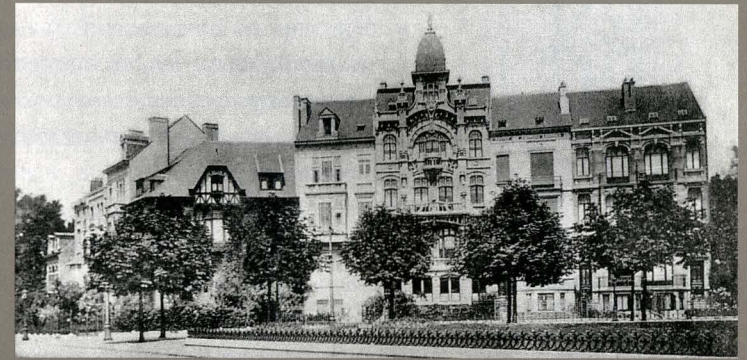
De "Home Best". Een fantasierijk huis met een angelsaksische naam, ontleend aan zijn eigenaar, een zekere mijnheer Best. Hij moet er zeer trots op geweest zijn, want hij stuurde zijn vrienden en relaties postkaarten met een afbeelding van zijn eigen huis.

Op de hoek van de Tervurenlaan en de Tongerenstraat stond in het begin van deze eeuw dit schilderachtige gebouw met de allures van een chalet. Het deed dienst als standplaats voor taxi's onder de benaming "Pavillon des Chauffeurs".

Hierboven :

Deze ruime woning met een tuin van 2,5 hectare, gebouwd voor de Gentse industriële familie Carels, werd in 1921 gekocht door de familie Mignot. Op deze plaats staat nu de ambassade van China. De twee bronzen wapenherauten, die het bordes sierden, werden door Eerwaarde Heer Mignot aan het Broodhuis geschonken. Het gaat om twee replieken van beelden die boven op de puntgevels van dit museum staan.

Hierboven :

Op het Montgomeryplein, dat de kruising vormt van de Tervurenlaan en de ringlaan, stond destijds een prachtig huis, eigendom van een zekere mijnheer Aulbur. Nadien kwam er een appartementsgebouw, "White House" genaamd. De vereniging van huiseigenaars van de wijk van de Tervurenlaan duidde Wilhelmine Aulbur aan om een ruiker bloemen te overhandigen aan koningin Elisabeth bij het militair defilé op de Tervurenlaan in mei 1914.

Rechts, in het midden :

In 1913 bouwde Charles Meyrinck voor de Carels, tegelfabrikanten, deze verbluffende woning met onmiskenbare Venetiaanse accenten.

Nabij het Jubelpark (nr 68) liet dokter Henri Coppez vanwege de gezonde omgeving een oogheelkundige kliniek bouwen, uitgerust met de modernste apparatuur. Architect Jean-Baptiste Dewin, opgeleid bij Acker en Hobe, zou zich specialiseren in de inrichting van dokterskabinetten, hierbij aangemoedigd door dokter Depage.

Hiernaast :

Langs de Tervurenlaan stonden verschillende hotels voor reizigers, waarvan dit, in de buurt van de Tongerenstraat, nog steeds bestaat onder dezelfde naam : "Derby".

Het Leopold II-plantsoen, destijds het "Elliptisch verkeersplein" genaamd. Het eerste gebouw links is het hotel-café-restaurant "Belvédère"; het wordt geflankeerd door twee appartementsgebouwen op de hoek van de "avenue Montagne du Rond-Point" (1901). De naam van deze laan werd nadien veranderd in Gribaumontlaan. In 1902 schonk ene mijnheer Louis Gribaumont een bedrag van 2000 frank - een aanzienlijke som in die tijd - aan de gemeente Sint-Pieters-Woluwe om zijn wegennet te verbeteren. Om zijn dankbaarheid aan deze 'weldoener' te betuigen gaf de gemeenteraad zijn naam aan de straat die langs zijn eigendom liep.

Leopold II zag de verfraaiing van de laan die zijn geesteskind was geweest, met welgevallen aan en volgde van nabij alles wat er gebeurde, van de aanplantingen tot en met de voortuintjes van de huizen. Het was op zijn aandringen dat Parmentier de kopers van bouwpercelen de verplichting oplegde hun voortuintjes met een ijzeren hekwerk af te sluiten in plaats van met levende hagen "om het zicht vanuit de huizen op de laan niet te belemmeren".

Ook de bewoners waren begaan met de kwaliteit van hun leefomgeving, zoals blijkt uit een anonieme brief aan Leopold II, bewaard in de archieven van zijn kabinet. De brief luidde als volgt: "Sire, iemand die bekommerd is om de toekomst van de

Tervurenlaan meent er goed aan te doen Uwe Majesteit attent te maken op het feit dat er huurwoningen zullen worden gebouwd met een gevel van 5 meter en een uitgave van 2.500 frank per stuk. Diegenen aan wie Uwe Majesteit de uitvoering van deze prachtige laan heeft toevertrouwd, zouden ten minste moeten begrijpen dat dergelijke woningen de waarde zullen verminderen van de terreinen die ze zo gehaast blijken te willen verkopen ..." (Brussel, 13 maart 1904).

Een jaar eerder hadden enkele vooraanstaande personen een andere brief aan de koning gestuurd waarin ze zijn tussenkomst vroegen om "een bedreiging voor één van de mooiste wandelingen van de Brusselse agglomeratie"

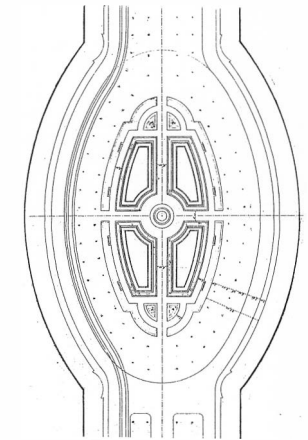
te keren. Het ging hier om de oprichting van een "Groot Sanatorium voor behoeftige tuberculozelidmers", in de buurt van de Vier Armen in Tervuren. Het initiatief ging uit van de "Sanatoria populaires", een naamloze vennootschap opgericht door dokter Gustave Derscheid en voorgezeten door Victor Stoclet, directeur van de Société Générale. Tot de ondertekenaars die hiermee protesteerden tegen dit humanitair project, behoorden senator baron A. d'Huart, de burgemeester van Kraainem, Van Hove, de burgemeester van Wezembeek, ridder de Burbure de Wezembeek en Charles Verhaegen, de eigenaar van het restaurant "Quatre Bras". Een aantekening in de marge vermeldt dat de koning de kwestie besproken heeft met eerste minister graaf de Smet de Nayer en de heer Stoclet.

Ondanks de onvermijdelijke aanpassingen aan de moderne tijd en in het bijzonder aan de eisen van het toegenomen autoverkeer, dwingt de Tervurenlaan nog altijd bewondering af.

Hoewel er in de jaren 1960-1970 heel wat mooie huizen onnodig zijn gesloopt, heeft de koninklijke weg van Leopold II, de koning-urbanist, niets van zijn majestueuze karakter verloren. In de loop der jaren zijn er langs de laan ook verschillende monumenten opgericht, zoals dat voor de Belgische cavalerie en de pantsertroepen op de Leopold II-square. Dit werk van beeldhouwer Maurice Waucquez en architect Philibert Schomblood werd op 17 juni 1961 door koning Boudewijn I ingehuldigd.

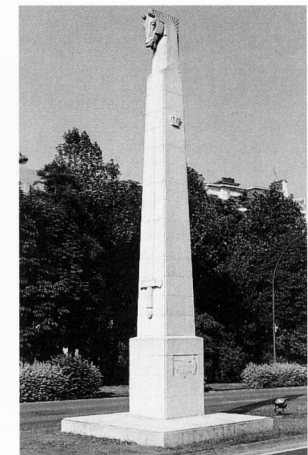
Op 7 september 1980 werd een standbeeld van beeldhouwer Oscar Nemon onthuld voor maarschalk Montgomery op het gelijknamige verkeersplein.

Gedeeltelijk zicht op de oude ellipsvormige rotonde, het latere Leopold II-plantsoen. De laan draaide er nog omheen en op de rotonde stond nog geen monument. In de linkerbovenhoek zien we het Stoclet-herenhuis.

Project voor de ellipsvormige rotonde van Lainé, 17 oktober 1896. Niet uitgevoerd.

Zoals een obelisk verrijst het monument van de Cavalerie in het midden van de oude Elliptische Rotonde.

De bocht van de Leopold II-square naar Sint-Pieters-Woluwe, waarop heel duidelijk het ritmische hekwerk te zien is dat de voortuintjes scheidt van de weg.

EEN PAREL VAN HET BRUSSELE HET PARK

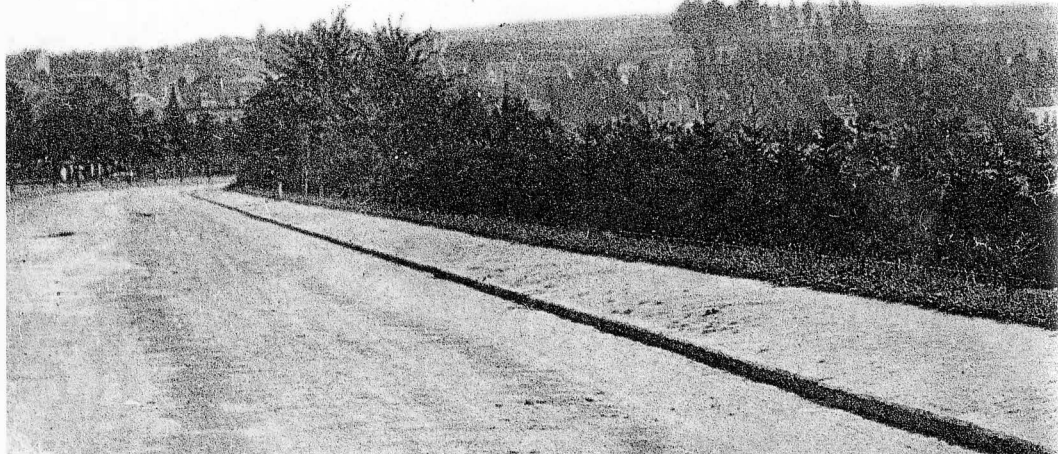
Het Woluwepark is een echt arboretum met een groot aantal inheemse en uitheemse soorten, die verspreid zijn aangeplant.

Behalve het Zoniënwood, dat de Tervurenlaan op het grondgebied van deze gemeente overschaduwde, kan de laan bogen op nog een ander natuurjuweel, zij het door mensenhand tot stand gebracht: het Woluwepark. Dit Engelse landschapspark, met een oppervlakte van meer dan 71 hectaren werd aangelegd op vochtige beemden en akkerland die Frans Mellaerts in 1883 bij een openbare verkoop had aangekocht. Vijftien jaar later kwamen ze door een grondruil in het bezit van Edmond Parmentier, die ze afstond aan de Belgische Staat.

De Franse landschapsarchitect Lainé zette de eerste schetsen voor het park op papier, maar waarschijnlijk was het de inspecteur der aanplantingen Louis Vander Swaelmen die de plannen in een definitieve vorm goot.

Maar ook hier had Leopold II een vinger in de pap, zoals mag blijken uit een brief van Victor Besme aan ingenieur Ryckx, direc-

Het park van Woluwe.

NATUURPATRIMONIUM: VAN WOLUWE

teur van Bruggen en Wegen, geschreven op 19 oktober 1886. We lezen: "De aantekeningen in potlood op het plan van de heer Vander Swaelmen zijn wel degelijk van de heer Lainé, maar deze heeft me gisteren gezegd dat de koning ze hem gedictieerd heeft". Naast de koning bleef Victor Besme een spilfiguur voor alle betrokken partijen. In een brief van september 1896 aan minister Charles Lagasse de Locht heeft Parmentier het over Lainé die hem zijn goedkeuring heeft gegeven voor de "aanplantingen op het groot talud (van het Woluwepark) zoals voorgesteld door de heer Besme".

Twee maanden later bracht ingenieur Beyaert de minister verslag uit over een conflict tussen de Belgische Staat en de firma die belast was met de aanplantingen in de Tervurenlaan en de parken van Woluwe en Tervuren. De firma in kwestie, Gebroeders Ruelens, had in de zomer van 1896

In 1934 ontwierp architect Huib Hoste voor een confrater dit modernistische huis, duidelijk geïnspireerd op de concepten van Le Corbusier en de Bauhaus beweging. Als een schip voor anker aan de rand van het park van Woluwe haalt deze woning op een verbluffende manier voordeel uit de hellingsgraad van het terrein (nr 333).

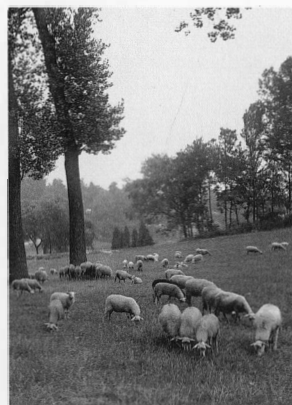

Een ongewoon beeld : een zeilboot op de vijvers van Woluwe !

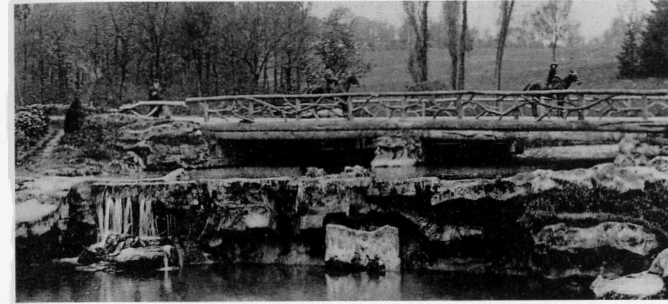
910 bomen besteld om ze over de hele lengte van de laan aan te planten. Het ging meer bepaald om 500 olmen, 85 rode beuken, 175 Hollandse lindes en 150 platanen. Tijdens een bezoek in de herfst had de koning echter zijn absolute voorkeur te kennen gegeven voor kastanjes. Ingenieur Beyaert bracht de firma hiervan op de hoogte, die de bestelling evenwel niet annuleerde maar voorstelde de bomen te gebruiken voor de plantsoenen van de vijfde en zesde secties. Louis Vander Swaelmen, die deze plantsoenen onder zijn hoede had, was het hiermee helemaal niet eens. Volgens hem was het onmogelijk om deze 910 bomen te planten, zonder het perspectief van de kastanjes te schaden en het uitzicht van de laan in het gedrang te brengen. Deze hoogstammige soorten zouden de sierbomen en struiken in hun groei belemmeren en het gazon verstikken. Uiteindelijk stelde de firma voor de bomen te planten nabij de vijvers van Woluwe. Dit werd aanvaard, maar voor een kleiner aantal bomen. Beyaert meldde overigens aan de minister dat hij Besme over deze zaak geraadpleegd had en dat deze hem twee mogelijke oplossingen had aangeduid.

De aanplantingen in de Tervurenlaan en de aanleg van de parken van Woluwe en Tervuren waren een werk van lange adem, onder leiding van A. Van Acker die de functies uitoefende van "conservator van het Tervurenpark en de Tervurenlaan". Volgens zijn aantekeningen werd het Woluwepark pas voltooid in 1906, dus bijna tien jaar na de Wereldtentoonstelling van 1897.

Ook landschapsarchitect L. Vander Swaelmen speelde een voor- aanstaande rol. In een brief van december 1901 aan ingenieur Beyaert zette hij uitvoerig zijn ideeën uiteen over het natuurlijke kader van de prestigieuze laan. In tegenstelling tot zijn voorganger Laîné legde hij er de nadruk op dat men de natuurlijke biotoop van de planten moest eerbiedigen : "Ik zou willen dat men dit principe voor de nog uit te voeren aanplantingen eindelijk eens naleeft". Deze opvatting stond een gevarieerde beplanting overigens helemaal niet in de weg. De rotspartijen in het park zouden worden beplant met 85 soorten rotsplanten. Voor de vochtige gedeeltes voorzag Vander Swaelmen 32 soorten wilgen, 22 soorten populieren, 20 soorten elzen en 30 soorten essen afkomstig uit Europa, Azië en Noord-Amerika. De inheemse of

In 1906 waren er zowel in Oudergem als in Woluwe nog schaapherders, die hun schapen in het Woluwepark mochten laten grazen op voorwaarde dat ze hun dieren de hele zomer op de grasvelden lieten staan.

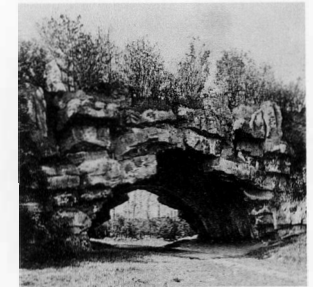

Het landelijke bruggetje en de waterval, dicht bij de hoek die de laan met de Vorstlaan vormt.

exotische woudsoorten werden voorbehouden voor de hoger gelegen gedeelten.

Vander Swaelmen drong aan op de noodzaak van het creëren van harmonie tussen de natuurlijke site en de aanplantingen van de mens. Hij illustreerde dit met een voorbeeld : "Voor velen is de ratelpopulier een onaantrekkelijke boom, maar als hij in het midden van een eiland of aan de oever van een vijver staat, is het effect prachtig. Dit is het gevolg van de harmonie die de Natuur in dit decor heeft gelegd. En die harmonie is te danken aan het feit dat deze boom hier op zijn echte plaats staat, namelijk in de onmiddellijke omgeving van het water". Elders zegt hij zonder omwegen dat de landschapsarchitect die deze natuurwet miskent, slechts "banale, heterogene en tegennatuurlijke werkstukken zal bekomen".

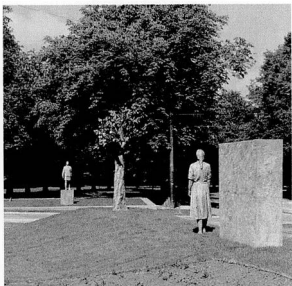
De zorg van Leopold II voor zijn urbanistische realisaties verminderde niet met de jaren. In 1900 gebod hij Van Acker, tijdens een wandeling, onmiddellijk de nodige maatregelen te nemen om de beroemde rhododendrons langs de laan op het grondgebied van Tervuren tegen vorst te beschermen. De conservator vroeg daarop toelating aan hoofdingenieur Beyaert om in het Zoniënwoud groen hout te mogen kappen, om die in de rhododendronmassieven te planten, vooral aan de buitenkant. In 1905 vraagt Beyaert een nieuw krediet aan de minister voor de groei van de rhododendrons op de rotonde van Ravenstein. Hij begon zijn brief met een weinig ambtelijke openingszin : "Ik heb de eer u te berichten dat het grote rhododendronmassief van de rotonde van Ravenstein, aan de Tervurenlaan, elk jaar in de lente van grote schoonheid is en de bewondering opwekt van het publiek dat daar voorbijkomt". Het probleem was dat de

De Duivelsbrug bevindt zich vandaag nabij de Mostincklaan.

De kunstmatige waterval tussen de twee vijvers, langs de kant van de spoorweg Brussel-Tervuren. Circa 1930.

Thérèse Chotteaux,
"Quadrature de l'arbre", die de overgang
tussen stad en platteland markeert.
Op het grondgebied van Oudergem,
ter hoogte van het Leonard kruispunt
(1995).

helft van het massief naar het noorden gericht stond en zich dus minder goed ontwikkelde. En juist dit noordelijke gedeelte was het best zichtbaar voor de voetgangers, fietsers, rijtuigen, automobilisten en tramreizigers. De inspecteur der aanplantingen dacht dit probleem te kunnen oplossen door de wortels van de planten te voeden met heidegrond uit Vlaanderen, die in de lente besproeid moesten worden met "koeiemest opgelost in water"! De kosten voor de aankoop van 300 hectoliter heidegrond werden op 270 frank begroot. Deze grond zou worden geleverd door een bedrijf uit Eeklo.

In feite werkte heel België mee om deze schitterende laan op te luisteren: de bomen werden geleverd door boomkwekers uit Vilvoorde, Laken, Amay, Mechelen, Kalmthout en zelfs Duitsland. De boeren uit de streek leverden de nodige natuurmest en zelfs het mobiele escadron van de rijkswacht van Tervuren leverde een bijdrage, want in 1904 mocht het de mest leveren voor het park van Tervuren.

BRONNEN

- D'HUART THIERRY, *L'or de Sienne. Grands aménagements urbains, investissements d'aujourd'hui et gisement en or pour la ville de demain.* Onuitgegeven licentiaatsverhandeling voorgelegd aan het Institut d'Urbanisme et d'Aménagement du Territoire van de Université Libre de Bruxelles, 1994.
- RAINIERI LIANE, *Leopold II, urbaniste*, Brussel, 1983.
- Archief van het Koninklijk Paleis :
 - Kabinet van Leopold II
 - Plannen van de Civiele Lijst

- Algemeen Rijksarchief :
 - Openbare Werken :
Wegenfonds, reg. 163-186
 - Ministerie van Binnenlandse Zaken, Inv. 68
- Familiearchief, P. Willems de Laddersous en d'Huart :
 - Aantekeningenboekjes van Victor Besme
- Gemeentearchief van Sint-Pieters-Woluwe :
 - Registers van de beraadslagingen van de gemeenteraad 1894-1906
 - Patrimoniumfonds

In dezelfde collectie :

1. HET JUBELPARK, ZIJN GEBOUWEN EN MUSEA (FR - NL - ESP - GB)
2. HET KERKHOF AAN DE DIEWEG (FR - NL)
3. DE GROTE MARKT VAN BRUSSEL (FR - NL - ESP - GB)
4. DE BEGIJNHOFWIJK (FR - NL)
5. DE HEIZEL (FR - NL - ESP - GB)
6. DE LOUIS BERTRANDLAAN EN HET JOSAPHATPARK (FR - NL)
7. DRIE VOORBEELDEN
VAN PASSAGES UIT DE 19de EEUW (FR - NL - ESP - GB)
SINT-HUBERTUSGALERIEN - BORTIERGALERIJ - NOORDDOORGANG
8. ANDERLECHT (FR - NL)
DE COLLEGALE - HET BEGIJNHOF - HET ERASMUSHUIS
9. DE ZAVEL DE WIJK EN DE KERK (FR - NL - ESP - GB)
10. DE VIJVERS VAN ELSENE EN OMGEVING (FR - NL)
11. DE SINT-KATELIJNEWIJK EN DE OUDE HAVENDOKKEN (FR - NL)
12. HET LEOPOLDSPARK ARCHITECTUUR EN NATUUR (FR - NL - ESP - GB)
13. DE SQUARESWIJK (FR - NL - ESP - GB)
MARGARETA, AMBIBORIX, MARIA-LOUIZA EN GUTENBERG
14. DE ARMAND STEURSSQUARE TE ST-JOOST-TEN-NODE (FR - NL)
15. HET KONINGSPLEIN EN DE WARANDEWIJK (FR - NL - ESP - GB)
16. DE OBSERVATORIUMWIJK IN UKKEL (FR - NL)

Grafisme : La Page
Vertaling : Gitracom

Fotogravure : P. Leleux n.v.
Druk : P. François n.v.

© Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Dienst Monumenten en Landschappen
C.C.N.
Vooruitgangstraat, 80 - 1030 Brussel - Tel: 02/204 24 49

GEDRUKT IN BELGIË
WETTELIJK DEPOT: D/1995/6860/5

De collectie "Brussel, Stad van Kunst en Geschiedenis" wordt uitgegeven om het culturele erfgoed van Brussel ruimere bekendheid te geven.

Boeken vol anekdotes, onuitgegeven documenten, oude afbeeldingen, historische overzichten met aandacht voor stedenbouw, architectuur en kunsten... een echte goudmijn voor de lezer en wandelaar die Brussel beter wil leren kennen.

Leopold II, de koning-urbanist, was met zijn aandacht voor de kwaliteit van het leefmilieu en groene zones ver vooruit op zijn tijd. Hij schonk Brussel een aantal schitterende parken en met bomen omzoomde boulevards. De bijna honderdjarige Tervurenlaan is hiervan ongetwijfeld het mooiste voorbeeld.